

Masterthesis

Weerbaar Opvoeden tegen Radicalisering

Een Kwalitatief Evaluatieonderzoek

Universiteit Utrecht

Naam student: Lucia Latjes (5703921)

Datum: 12 juli 2017

Thesisbegeleider: dr. Paul Baar

Tweede beoordelaar: dr. Marije Kesselring

Master Youth, Education and Society, Pedagogische Wetenschappen.

Samenvatting

De belangrijkste doelstellingen van dit thesisonderzoek waren het verkrijgen van inzicht in de als werkzaam ervaren mechanismen en het formuleren van aandachtspunten voor doorontwikkeling van methodiek ‘Weerbaar opvoeden tegen radicalisering’, die in 2015 werd ontwikkeld door Stichting Attanmia. Meer specifiek werd beoogd toe te werken naar een signaleringsinstrument met als doel opvoedambassadeurs in staat te stellen een radicaliseringsproces te herkennen. Het onderzoek betreft een evaluatieonderzoek. De methodiek heeft als hoofddoelstelling Marokkaans-Nederlandse moeders te leren hun kinderen weerbaar op te voeden, zodat zij minder vatbaar zijn voor radicalisering (Stichting Attanmia, 2016). Het traject ‘Opvoedambassadeurs’ is een onderdeel van deze methodiek. De ingezette dataverzamelingmethoden zijn een inhoudsanalyse, open interviews en een focusgroep. De data zijn verkregen met behulp van veertien respondenten, waarna de resultaten kwalitatief zijn verwerkt. De resultaten duiden op relatief weinig expliciet genoemde gevallen van radicalisering. Ten aanzien van de ervaren effectiviteit van het programma gaven de opvoedambassadeurs aan dat taboeonderwerpen meer bespreekbaar worden en het bewustzijn wordt vergroot. Wel voelen de respondenten zich soms onzeker over hun competentie of ze hebben het idee een radicaliseringsproces niet goed te herkennen. Een implicatie is het aanpassen van de training en het ontwikkelen van een signaleringsinstrument, waarbij de aanbevelingen die in dit onderzoek zijn gedaan in acht worden genomen.

Sleutelwoorden: opvoeden, opvoedinterventie, radicalisering, Marokkaans-Nederlandse moeders

Abstract

The main objectives of this thesis research were to gain an insight in the working mechanisms and to formulate key considerations concerning further development of the intervention ‘Weerbaar opvoeden tegen radicalisering’, an intervention developed by Stichting Attanmia in 2015. This thesis is an evaluation of this intervention. More specifically, the aim was to work towards a signaling instrument in order to provide key figures, the so-called ‘opvoedambassadeurs’ with a tool to recognize the process of radicalisation. The key objective of this programme is to enable Moroccan-Dutch mothers to raise their children in such a way that they are less vulnerable to radicalisation (Stichting Attanmia, 2016). The intervention ‘Opvoedambassadeurs’ is part of the programme. In this research, three data collecting methods are used: a content analysis, open interviews and a focus group. The data were obtained with the help of fourteen respondents, after which there is made use of qualitative data processing. The results show a relatively small amount of radicalisation cases. With regards to the perceived efficacy the key figures stated that taboos are taken out of the taboo zone and awareness is being raised. However, the respondents also mentioned that they sometimes feel insecure about their capabilities and believe that they are unable to recognize radicalisation. An implication is to adjust the training and to develop a signaling instrument that takes into account the areas of concern.

Keywords: child raising, parenting intervention, radicalisation, Moroccan-Dutch mothers

Evaluatieonderzoek ‘Weerbaar opvoeden tegen Radicalisering’

Mede als gevolg van de aanslagen in New York en Washington in 2001 en meer recent de aanslagen in Brussel (2016) en Manchester (2017) staat het thema radicalisering vandaag de dag wereldwijd hoog op de politieke agenda. Radicalisering vormt niet alleen een groot probleem voor de samenleving vanwege de kans op terroristisch geweld. Voor jongeren met een migratieachtergrond geldt dat de maatschappelijke problematiek rondom radicalisering hun positie en kansen in de samenleving en hun sociaal-emotionele gesteldheid negatief kan beïnvloeden (Broekhuizen, Hermens, Van Kapel, Van Wonderen, 2016). Bovendien gaan terroristische aanslagen gepaard met grote angst waardoor de samenleving onder druk komt te staan; polarisatie en segregatie zijn het gevolg (Broekhuizen et al., 2016). Vele onderzoekers hebben zich beziggehouden met achterliggende radicaliseringsprocessen en de wijze waarop radicaliserend gedrag kan worden voorkomen (Moghaddam, 2005; Van San, Sieckelinck & De Winter, 2010; Wiktorowicz, 2004). Hoewel verklaringen voor radicaliserend gedrag worden gezocht op zowel het niveau van de maatschappij als individueel niveau, is in de literatuur tot dusver weinig aandacht besteed aan de rol van het gezin in het radicaliseringsproces. De definitie van het concept ‘radicalisering’ die in dit thesisonderzoek wordt aangehouden schenkt dan ook speciale aandacht aan de pedagogische context en benadrukt de rol van de ouders. Deze definitie luidt: ‘Radicalization occurs when a child or adolescent starts to develop political or religious ideas and agency that are so fundamentally at odds with the educational environment or mainstream expectations that the pedagogical or educational relationship is increasingly put at stake’ (Sieckelinck & De Winter, 2015, 17).

De wijze waarop de maatschappij reageert op de ontwikkelingen rondom radicalisering is terug te zien in het interventieaanbod van Stichting Attanmia, tevens de opdrachtgever van dit onderzoek. Stichting Attanmia heeft in 2015 de methodiek ‘Weerbaar opvoeden tegen radicalisering’ (WOTR) ontwikkeld. Dit programma is ontworpen voor met name Marokkaans-Nederlandse moeders en gaat in op opvoedingsvraagstukken, met aandacht voor het thema radicalisering in het bijzonder. De centrale aanname die ten grondslag ligt aan deze interventie is dat door moeders te leren hoe zij hun kinderen weerbaar kunnen opvoeden, deze kinderen minder vatbaar zijn voor radicalisering; dit is dan ook wat het programma beoogt (Stichting Attanmia, 2016). Tijdens de training wordt aandacht geschonken aan risicofactoren die jongeren vatbaar maken voor radicalisering, welke in relatie kunnen staan met de opvoeding. Naast deze structurele risicofactoren, ook wel geduid

als de ‘wortels’ van radicalisering (Veldhuis & Staun, 2009), wordt in de literatuur gesproken over triggerfactoren: beslissende gebeurtenissen die ertoe leiden dat een persoon al dan niet radicaliseert (Feddes, Nickolson, Doosje, 2015). Hoewel er veel is geschreven over risicofactoren die als ‘voedingsbodem’ dienen, is er minder aandacht voor doorslaggevende gebeurtenissen die het proces van radicalisering daadwerkelijk in gang kunnen zetten (Doosje, Loseman, Van den Bos, 2013; King & Taylor, 2011; Moghaddam, 2005). Binnen de methodiek ‘WOTR’ in haar huidige vorm komt de invloed van triggerfactoren nauwelijks aan bod (Stichting Attanmia, 2016). Van de groep moeders die heeft deelgenomen aan de training, is een aantal moeders geselecteerd dat nog een extra training heeft ontvangen. Dit zijn de zogenaamde ‘opvoedambassadeurs’. Deze opvoedambassadeurs gaan in hun eigen omgeving met moeders in gesprek over de opvoeding.

De doelen van dit onderzoek zijn het verkrijgen van inzicht in de als werkzaam ervaren mechanismen en het formuleren van aandachtspunten voor doorontwikkeling van methodiek. Meer specifiek wordt beoogd toe te werken naar een signaleringsinstrument. Dit instrument helpt opvoedambassadeurs gebeurtenissen in een vroeg stadium te herkennen als mogelijke triggerfactoren, wat hen in staat stelt een proces van radicalisering in een vroeg stadium te signaleren. Het signaleringsinstrument kan als aanvulling dienen op de bestaande methodiek.

Deze studie is maatschappelijk relevant omdat de aanbevelingen die worden gedaan kunnen leiden tot een versterkte preventieve werking van het programma. Bovendien blijkt de maatschappelijke relevantie uit het feit dat een medewerker van de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS) aangeeft dat er behoefte is aan een signaleringstool voor ouders (persoonlijke communicatie, 10 april 2017). Daarnaast is dit onderzoek wetenschappelijk relevant omdat het bijdraagt aan de theoretische kennis over adequate, informele opvoedondersteuning bij deze doelgroep door de ervaren effectiviteit van de opvoedambassadeurs te meten en bovendien de opvoedvragen van sociaal geïsoleerde Marokkaans-Nederlandse moeders in kaart brengt.

Ten eerste wordt in dit onderzoek onderzocht in hoeverre de opvoedambassadeurs (trigger)factoren in het radicaliseringsproces herkennen als zodanig. Ten tweede wordt onderzocht of de methodiek als effectief wordt ervaren door de gebruikers, de opvoedambassadeurs. Het onderzoek brengt dus in beeld welke *outcome* (ervaren effectiviteit) de methodiek ‘WOTR’ en meer specifiek de interventie ‘Opvoedambassadeurs’ oplevert. Ten derde worden de als werkzaam ervaren bestanddelen van de methodiek in kaart

gebracht. Op deze wijze wordt beoogd inzichtelijk te krijgen welke factoren ertoe leiden dat de interventie als ervaren effectief wordt beschouwd door de gebruikers van de interventie (Van Yperen, 2003). Dit onderzoek zal worden uitgewerkt aan de hand van twee onderzoeksvragen, respectievelijk zijn dit:

Onderzoeksvraag 1: Wat is de inhoud van de gesprekken die moeders voeren met opvoedambassadeurs en kunnen de besproken problemen en zorgen worden beschouwd als triggerfactoren voor het radicaliseringproces?

Onderzoeksvraag 2: Wat is de ervaren effectiviteit van de opvoedondersteuning door de opvoedambassadeurs en in hoeverre draagt de training en begeleiding die de opvoedambassadeurs ontvangen hieraan bij?

Theoretisch kader

Opvoedvragen en (trigger)factoren radicaliseringsproces

De wetenschappelijke literatuur rondom radicalisering biedt een groot aanbod aan risicomodellen die een verklaring voor het radicaliseringproces aandragen. De meeste theorieën gaan uit van radicalisering als een lineair, progressief proces, waarbij verschillende fasen zijn te onderscheiden (King & Taylor, 2011). Op basis van de modellen is een viertal fasen te onderscheiden, deze fasen zijn de fase van ‘gevoeligheid’, de fase van ‘verkenning’, de fase van ‘lidmaatschap’ en tot slot de fase van ‘actie’. In dit onderzoek ligt de focus op de ontwikkelingen in het leven van de jongeren tijdens fase van ‘verkenning’: ‘het actief op zoek gaan naar informatie gerelateerd aan de ideologie, en het ontwikkelen van een radicale interpretatie’ (Feddes et al., p. 15). Het is van belang dat de opvoedambassadeurs zich bewust zijn van deze ontwikkelingen als mogelijke eerste signalen van de ‘verkenning’-fase in het radicaliseringsproces en in staat zijn hier adequaat op in te spelen.

Relatie opvoeding en radicalisering. Ondanks het ruime aanbod aan risicomodellen is er nog weinig geschreven over de rol van de familie in het radicaliseringproces. Hoewel de opvoeding en de omgeving het radicaliseringproces niet in zijn geheel verklaren, kunnen problemen die zich binnen de gezinssfeer afspelen zoals huiselijk geweld, psychiatrische problematiek of ziekte en dood, indirect wel als voedingsbodem voor het radicaliseringproces dienen (Sieckelinck & De Winter, 2015). Meerdere studies benoemen de invloed van de thuissituatie op het proces van radicalisering en de rol van de ouders hierin (Azough, 2017; De Winter, Sieckelinck & Van San, 2010; Pels, 2014; Slootman & Tillie, 2006; Spee & Reitsma, 2010). Dit maakt duidelijk dat de preventie van radicalisering bij uitstek een opvoedvraagstuk is, die zowel ouders als professionals met een opvoedkundige taak raakt

(Azough, 2017).

Pels (2014) zet in een van haar publicaties een aantal risico- en beschermende factoren in de opvoeding uiteen die relevant zijn voor de preventie van radicalisering. Allereerst stelt Pels dat ouders die de boodschap uitdragen dat iedereen gelijk is als beschermende factor kan dienen voor radicalisering. Ten tweede blijken ouders vaak niet in staat steun te bieden in religieuze zingeving en identiteitsontwikkeling, wat als risicofactor kan dienen. Uit onderzoek blijkt dat in landen waar de islam niet de dominante godsdienst is, de onzekerheid over de islamitische opvoeding toeneemt (Pels, Distelbrink & Postma, 2009). Daarnaast vinden ouders het lastig om te gaan met stigmatisering en uitsluiting die sommige islamitische kinderen ervaren (Pels et al., 2009). Ten derde leidt handelingsonzekerheid bij ouders in het omgaan met signalen van radicalisering tot een verhoogd risico op een verdere ontwikkeling van het proces omdat ouders niet pedagogisch ingrijpen (Sieckelinck et al., 2010). Ten vierde komt uit onderzoek naar voren dat een autoritaire opvoedstijl en weinig responsiviteit eveneens kan dienen als risicofactor (Van Bergen & Pels, 2013). Ten vijfde is *gender* in de opvoeding een factor. Jongens worden in islamitische gezinnen met een migratieachtergrond grotendeels losgelaten bij aanvang van de puberteit, waardoor de invloed van de straat- en vriendencultuur groter wordt. Bij meisjes daarentegen neemt de druk zich te conformeren naarmate zij ouder worden juist toe, waardoor er minder ruimte overblijft voor zelfontplooiing. Tot slot blijkt uit de literatuur dat jongeren uit migrantengezinnen minder steun van hun ouders ervaren dan jongeren zonder migratieachtergrond. Vermoedelijk is dit een gevolg van het feit dat Marokkaans- of Turks-Nederlandse ouders onvoldoende sociaal en cultureel kapitaal bezitten om hun kind te begeleiden in de Nederlandse samenleving (Pels, 2014).

Met het oog op deze literatuur is de verwachting ten aanzien van de eerste onderzoeksvraag dat de inhoud van een deel van de gesprekken tussen de opvoedambassadeurs en moeders een relatie tussen opvoedvraagstukken en radicalisering weergeven. Omdat opvoedambassadeurs een signalerende functie met betrekking tot radicalisering hebben en hier ook in getraind zijn, wordt daarnaast verwacht dat zij het begrip 'radicalisering' kunnen definiëren.

Triggerfactoren. Uit de bovenstaande paragraaf blijkt dat er een belangrijke rol voor de ouders is weggelegd om te voorkomen dat hun kind in een radicaliseringsproces terecht komt. Triggerfactoren zijn beslissende factoren die ertoe leiden dat een persoon al dan niet radicaliseert (Feddes et al., 2015). Triggerfactoren kunnen zodoende als aanknopingspunten

dienen voor het signaleren en eventueel ingrijpen (Azough, 2017). Ondanks de vele aandacht voor structurele risicofactoren als relatieve deprivatie, gevoelens van onrechtvaardigheid en de zoektocht naar eigen identiteit, blijft de invloed van cruciale gebeurtenissen in het leven van een jongere als triggerfactor voor radicalisering vaak onderbelicht. Zo schenken preventieprogramma's tegen radicalisering als 'Brug Over', 'Bounce' en 'Diamant' nauwelijks aandacht aan dergelijke factoren (Booijink, Hermens, Van Kapel, Van Wonderen, 2016). Triggerfactoren worden ook niet besproken in de methodiek 'WOTR' (Stichting Attanmia, 2016). Om deze reden is de verwachting dat de opvoedambassadeurs geen rekening houden met triggerfactoren. Omdat deze wel een voedingsbodem kunnen vormen voor het radicaliseringproces is alertheid hierop van groot belang.

Triggerfactoren kunnen zich manifesteren op verschillende niveaus, het micro-, meso- en macroniveau. Zo kan de teleurstelling van het niet vinden van een stageplek of een confrontatie met de dood zich ontploegen tot een triggerfactor op microniveau, of een vriend die stimuleert lid te worden van een extremistische groep tot een triggerfactor op mesoniveau. Een voorbeeld van een mogelijke triggerfactor op macroniveau is een conflict waarbij een van de partijen uit moslims bestaat (Feddes et al., 2015).

Weerbaarheid. In de literatuur rondom radicalisering wordt gesproken over het concept 'weerbaarheid' (Feddes et al., 2015). Dit begrip kent vele definities. Relevant voor dit onderzoek is de manier waarop het concept 'weerbaarheid' wordt benaderd in de context van radicalisering: Wat wordt verstaan onder weerbaarheid tegen extremistische boodschappen? Binnen deze context gaat het vooral om 'een bepaalde invloed die wordt uitgeoefend op de actor, vaak een poging om deze te overtuigen of te overreden' (Mann, Doosje, Konijn, Nickolson, Moore & Ruigrok, 2015, p. 27). Het draait er hierbij om dat de jongere in staat is de invloed en mogelijke aantrekkingskracht te weerstaan of ertegen in verzet te komen. Mann et al. (2015) definiëren het concept weerbaarheid zodoende als 'de mate waarin burgers extremistische invloeden aan de hand van cognitieve, affectieve en gedragsmatige indicatoren weerstaan en/of zich daartegen verzetten' (p. 28).

In de ontwikkeling van interventies ter voorkoming van radicalisering is een categorie 'weerbaarheidstrainingen' ontstaan, welke wordt gedefinieerd als een categorie trainingen die is gericht op het vergroten van het gevoel van eigenwaarde bij mentaal kwetsbare jongeren (Lub, 2009). Het theoretisch uitgangspunt hierbij is dat jongeren een gevoel van eigenwaarde wordt bijgebracht, zodat zij later beter in staat zijn problemen en conflicten zelfstandig op te lossen. Met het oog op de definitie zoals geformuleerd door Mann et al. (2015) wordt op deze

manier de jongere via training aangeleerd extremistische invloeden te weerstaan. Als een kind meer weerbaar is, is het minder vatbaar voor radicalisering, zo luidt de centrale aanname die ten grondslag ligt aan de weerbaarheidsprogramma's. De empirische evidentie voor deze assumptie is echter niet overtuigend; verreweg de meeste weerbaarheidsprogramma's zijn nog niet wetenschappelijk geëvalueerd (Lub, 2009). De methodiek 'WOTR' kan worden geschaard onder de categorie 'weerbaarheidstrainingen'.

Ervaren effectiviteit

Om de reden dat de methodiek van de opvoedambassadeurs een onderdeel is van 'WOTR' wordt verondersteld dat het inzetten van opvoedambassadeurs bijdraagt aan de preventie van radicalisering. Om dit doel te realiseren zijn twee subdoelstellingen geformuleerd. Allereerst is het met behulp van de opvoedambassadeurs mogelijk informele opvoedondersteuning te bieden aan moeders die reguliere instanties vaak niet kunnen bereiken. Ten tweede kunnen met de inzet van opvoedambassadeurs signalen uit de wijk (aangaande radicalisering of andere thema's) worden opgepikt, waarna Stichting Attanmia op deze signalen kan inspelen door themabijeenkomsten te organiseren (Stichting Attanmia, 2014).

De ervaren effectiviteit van de opvoedondersteuning zal worden getoetst aan de hand van de *outcome* (Van Yperen, De Wilde & Keuzenkamp, 2014) en het ABC-model voor attitudes, zoals ontwikkeld door Rosenberg en Hovland (1960). De *outcome*-indicatoren die worden gemeten zijn respectievelijk: tevredenheid, ervaren doelrealisatie en probleemafname. Het concept tevredenheid wordt gedefinieerd als 'de mate waarin de gebruikers [de opvoedambassadeurs] hun werk als nuttig ervaren', deze indicator wordt meetbaar gemaakt door te vragen naar motivatie, ervaren competentie en barrières. De ervaren doelrealisatie en probleemafname wordt gedefinieerd als 'de mate waarin de gebruikers aangeven dat het doel van de dienst is bereikt' en meetbaar gemaakt aan de hand van het ervaren rendement, begeleiding en behoeften, en de werkzame bestanddelen (Van Yperen et al., 2014).

Het ABC-model wordt toegepast om inzicht te verkrijgen in de ervaren doelrealisatie. Dit model heeft als uitgangspunt dat de houding, ofwel attitude, van een individu ten opzichte van het geboden product voortkomt uit een drietal componenten. In dit onderzoek draait het om de attitude van de moeder ten aanzien van de opvoedondersteuning (het product) die de opvoedambassadeur biedt. Deze attitude wordt onderzocht vanuit het gebruikersperspectief, de opvoedambassadeur. Rosenberg en Hovland (1960) beschouwen de attitude als reactie op

basis van drie componenten: de affectieve, gedragsmatige en cognitieve component. De affectieve component heeft betrekking op de gevoelens van een individu. Als indicator hiervoor geldt de mate waarin de opvoedambassadeur denkt dat de moeder die zij spreekt zich ondersteund voelt. De gedragsmatige component heeft betrekking op het gedrag van het individu. Als indicator voor deze component geldt de mate waarin de opvoedambassadeur verwacht dat de moeder het advies daadwerkelijk in de praktijk brengt. Tot slot heeft de cognitieve component betrekking op de kennis. De mate waarin de opvoedambassadeur het idee heeft dat de kennis en informatie die zij deelt daadwerkelijk overkomt, geldt als indicator voor de cognitieve component van het ABC-model. In het scenario dat zowel de *outcome*-indicatoren als de affectieve, cognitieve en gedragscomponent als positief worden gewaardeerd door de opvoedambassadeurs, kan worden gesteld dat zij de methodiek als effectief ervaren.

De verwachting is dat in het geval waarin de strategieën die de opvoedambassadeurs per determinant inzetten een gebalanceerd geheel vormen, de ervaren effectiviteitsverwachting maximaal is (Michie, Johnston, Francis, Hardeman, Eccles, 2008). Behalve het bestuderen van de *outcome* zal het implementatieproces in dit onderzoek worden geëvalueerd, de effectiviteit van een programma is immers grotendeels afhankelijk van de implementatie (Baar et al., 2007). Daarbij kunnen slecht geïmplementeerde interventies zelfs averechts werken (Stals, Van Yperen, Reith, Stams, 2008). Zo zal worden geanalyseerd in hoeverre de training en begeleiding die de opvoedambassadeurs krijgen, bijdraagt aan de ervaren effectiviteit. Succesfactoren voor een goede samenwerking tussen vrijwilligers en professionals blijken onder andere het creëren van een groepsgevoel, het tot stand brengen van een omgeving waarbij sprake is van vertrouwen, openheid en veiligheid en deskundigheidsbevordering (Van der Gaag, Van der Klein, Bulsink, Hermens & Kroes, 2012). De hieruit voortkomende verwachting is dat indien aan deze succesfactoren wordt voldaan, de training en begeleiding bijdragen aan een positief ervaren effectiviteit. Stichting Attanmia biedt de interventie 'WOTR' aan via bottom-up initiatieven die ingebed zijn in het sociale netwerk van migrantenouders, zogenoemde migrantenzelforganisaties. Met betrekking tot de ervaren werkzame mechanismen wordt daarom verwacht dat werkzame bestanddelen die kenmerkend zijn voor opvoedondersteuning via migrantenzelforganisaties naar voren komen. Kenmerkend voor dit aanbod is onder meer het cultureel-religieuze karakter, wat samengaat met wederzijdse herkenning en vertrouwen (Kleijnen, 2009).

Methode

Type onderzoek

Dit thesisonderzoek betreft een exploratief evaluatieonderzoek. Allereerst lag de focus van het onderzoek bij de vraag of de interventie werkt (ervaren effectiviteit). Naast ervaren effectiviteit is onderzocht wat de werkzame bestanddelen van het programma zijn. Vanwege het exploratieve karakter van dit onderzoek, lag het accent op theoretische exploratie, gebaseerd op vermoedens over een verband tussen opvoedvragen van moeders en het radicaliseringsproces (Baarda, De Goede & Teunissen, 2005).

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een kwalitatieve onderzoeksmethode. Kwalitatief onderzoek is in de basis beschrijvend. Betekenisverlening is een eerste uitgangspunt, de manier waarop de opvoedambassadeurs hun vrijwilligerswerk ervaren is daarom leidend. Een tweede uitgangspunt is dat kwalitatief onderzoek zich kenmerkt door een open benadering, zowel bij de dataverzameling als –analyse. Dit wil zeggen dat veel beslissingen in de loop van het onderzoek zijn genomen, noch de probleemstelling noch de begrippen stonden van tevoren vast. Een derde kenmerk van kwalitatief onderzoek is dat het holistisch is: het te onderzoeken onderwerp en de context worden als een geheel beschouwd (Baarda et al., 2005). Vanwege het belang van contextualiteit bij kwalitatief onderzoek is voorafgaand aan de dataverzameling veldoriëntatie gedaan. Op deze manier kon de onderzoeker zich inleven in het dagelijks leven van de opvoedambassadeurs en kon er een vertrouwensband met hen worden opgebouwd. Deze veldoriëntatie bestond onder andere uit het voeren van informele gesprekken en deelname aan activiteiten die opvoedambassadeurs organiseerden.

Onderzoeksgroep

De respondenten van dit thesisonderzoek waren twee groepen vrouwen die zich inzetten als opvoedambassadeur bij Stichting Attanmia. De eerste groep heeft in januari 2016 deelgenomen aan de training tot opvoedambassadeur en bestaat uit acht vrouwen, de tweede groep heeft deze training in november 2016 gevolgd en omvat negen vrouwen. Allen hebben voorafgaand aan de training voor opvoedambassadeurs de training ‘WOTR’ gevolgd. Op enkele uitzonderingen na hebben allen een Marokkaanse migratieachtergrond. Drie respondenten behoren tot de groep tweede generatie Marokkaans-Nederlandse vrouwen en zijn hier geboren, de rest van de respondenten is tussen 1971 en 2006 naar Nederland gekomen. De leeftijd van de vrouwen varieert van 35 tot 61 jaar.

Allereerst is de verslaglegging van 207 gesprekken gevoerd door 10 unieke opvoedambassadeurs, allen uit de eerste groep, geanalyseerd. Er is hierbij gestreefd naar inhoudelijke generalisatie; de resultaten geven een indicatie van hoe een onderzoek naar een soortgelijke populatie zou uitpakken (Boeije, 2010). Naast de inhoudsanalyse zijn 12 opvoedambassadeurs geïnterviewd (7 uit de groep jan. 2016, 5 uit de groep nov. 2016), 4 van de geïnterviewde respondenten waren ook aanwezig bij de focusgroep die is georganiseerd. In totaal hebben 6 opvoedambassadeurs hieraan deelgenomen (3 uit de groep uit jan. 2016, 3 uit de groep nov. 2016).

Meetinstrumenten

De holistische benadering van kwalitatief onderzoek heeft tot gevolg dat de voorkeur uitging naar het gebruik van verschillende dataverzamelingmethoden. In dit thesisonderzoek is daarom gebruik gemaakt van drie soorten meetinstrumenten: een inhoudsanalyse, open interviews en een focusgroep.

Inhoudsanalyse. De eerste onderzoeksvraag is deels beantwoord middels een inhoudsanalyse; een analyse van de verslaglegging door de opvoedambassadeurs van de gesprekken die zij met moeders hebben gevoerd. De vragen bij deze dataverzamelingmethode waren: ‘Welke opvoedvragen bespreken de moeders met de opvoedambassadeurs?’, ‘Wat zijn de vijf meest voorkomende opvoedthema’s waarover gesproken wordt?’ en ‘Hoe vaak wordt een geval van/zorg over radicalisering expliciet genoemd?’. De inhoud van alle gesprekken wordt via een formulier teruggekoppeld aan Stichting Attanmia. Op deze manier krijgt de stichting inzicht in de doelgroep die de opvoedambassadeurs bereiken, de opvoedvragen van de moeders en de actie die de opvoedambassadeurs hebben ondernomen. De achterliggende gedachte hierbij is dat de organisatie op deze manier zicht houdt op het functioneren van de opvoedambassadeurs en kan ingrijpen indien nodig (Stichting Attanmia, 2016). Het formulier is niet opgesteld aan de hand van wetenschappelijke literatuur. Het merendeel van de kolommen op het formulier bestaat uit persoonsgegevens van de moeder waarmee de opvoedambassadeur heeft gesproken. Omdat meeste moeders anoniem wensen te blijven, worden deze kolommen vaak niet of gedeeltelijk ingevuld. Een volgende kolom luidt ‘*opvoedingsvragen/ sociale problematiek*’ en de laatste kolom ‘*interventies (bijv. verwezen naar/goed gesprek e.d.)*’. Alhoewel het de bedoeling is dat de opvoedambassadeur het formulier na elk gesprek aanvult, wordt dit vaak pas later gedaan. Bovendien is een deel van de opvoedambassadeurs laaggeletterd, waardoor het formulier niet zelden wordt ingevuld door een zoon of dochter.

Beide werkwijzen gaan ten koste van de betrouwbaarheid van dit instrument. Daarnaast kunnen er vraagtekens gezet worden bij de interne validiteit van dit formulier gezien mogelijk niet alle opvoedambassadeurs vanwege hun Nederlandse taalbeheersing een woord als 'interventie' begrijpen. Dit kan leiden tot een onjuiste of onvolledige weergave van de geboden ondersteuning (Baarda et al., 2005).

Open interviews. Naast de inhoudsanalyse zijn open interviews met een semigestructureerd karakter afgenomen. Deze interviews dienden ter beantwoording van beide onderzoeksvragen. Voorafgaand aan de interviews is een topiclijst opgesteld met bijbehorende mogelijke vragen. Soms is van de vraagvolgorde afgeweken, indien dit tijdens het gesprek meer natuurlijk bleek. De topiclijst bestond uit de volgende thema's: motivatie (belang thematiek programma, persoonlijk belang), ervaren barrières (lastige aspecten), doel (persoonlijke doelen, doelen interventie), (signalen en oorzaken van) radicalisering, training (verworven kennis en vaardigheden, eventuele aanpassingen), begeleiding (intervisie, behoeften, contact stichting), ervaren effectiviteit (praktische uitvoering, mate van geboden ondersteuning) en tevredenheid (eigen functioneren, ervaren doelrealisatie). Bijbehorende voorbeeldvragen waren respectievelijk: 'Waarom zet jij je in als opvoedambassadeur?', 'Wat kan er lastig zijn aan jouw functie?', 'Kan je mij vertellen wat het doel is van dit programma?', 'Wat heb je geleerd tijdens de training?', 'Wat vind je van de begeleiding die Stichting Attanmia jou biedt?', 'Hoe denk jij dat de moeders de gesprekken ervaren?' en 'Voel jij je een goede opvoedambassadeur?'. Het gebruik van de topiclijst bood de mogelijkheid data semigestructureerd te verzamelen en zorgde voor een toename van de betrouwbaarheid van dit meetinstrument. Daarnaast vatte de onderzoeker gedurende het gesprek de antwoorden van de respondent regelmatig samen, om er zeker van te zijn dat duidelijk was wat de respondent bedoelde. Ten behoeve van de betrouwbaarheid van de interviews zijn onder andere definitievragen gesteld, bijvoorbeeld: 'Wat is radicalisering volgens jou?'. Op deze wijze wist de onderzoeker wat de respondent onder bepaalde begrippen verstond. Bovendien zijn er zowel directe als indirecte vragen gesteld, zo werd aan het begin van het gesprek gevraagd: 'Wat kan er lastig zijn in jouw werk als opvoedambassadeur?', waarna later werd gezegd: 'Ik kan me voorstellen dat sommige dingen ook wel eens lastig zijn, hier ben ik benieuwd naar'. Deze manier van vraagstelling had als doel sociale wenselijkheid geen rol te laten spelen (Baarda et al., 2005).

Naast de interviewvragen is aan vijf respondenten drie casussen voorgelegd. De casussen zijn opgesteld aan de hand van de verslaglegging die opvoedambassadeurs hebben

gedaan van de gesprekken, zodat de situatie realistisch en herkenbaar was voor de opvoedambassadeur. Ter controle zijn de casussen voor gebruik aan de projectleider van Stichting Attanmia voorgelegd. Deze methode had als doel inzichtelijk te maken in hoeverre (trigger)factoren die het radicaliseringsproces beïnvloeden worden herkend. Om te voorkomen dat de casussen het gesprek beïnvloedden, werden deze aan het einde van het interview voorgelegd.

Focusgroep. Ter beantwoording van de tweede onderzoeksvraag, waarmee werd beoogd inzicht te krijgen in de ervaren effectiviteit en de mate waarin de training en begeleiding vanuit Stichting Attanmia hieraan bijdraagt, is allereerst gebruik gemaakt van een focusgroep. Focusgroepen worden gezien als een methode die zeer geschikt is voor exploratief onderzoek (Smithson, 2000). Deze dataverzamelmethode geeft inzicht in de manier van denken van de doelgroep, de wensen, behoeften en mening over een bepaald onderwerp (Powell & Single, 1996). Omdat het organiseren van een focusgroep een adequaat meetinstrument is bij verkennend onderzoek, is in het beginstadium van het dataverzamelingsproces een focusgroep ingezet om inzicht te verkrijgen in en gevoel te krijgen voor de denkwijzen van de respondenten. In de open interviews kon later verder ingegaan worden op onderwerpen die deelnemers tijdens de focusgroep aanhaalden. De focusgroep is dus ingezet ter oriëntering op het onderzoeksterrein (Baarda et al., 2005). Een andere reden voor het inzetten van een focusgroep in de eerste fase van het dataverzamelingsproces was de noodzaak van het opbouwen van een vertrouwensband met de respondenten. Etnische minderheden staan in het wetenschappelijk veld bekend om hun wantrouwen tegen onderzoek, wat kan leiden tot een moeizame werving van respondenten (Nevid & Maria, 1999; Ruppental, Tuck & Gagnon, 2005). Om dit onderzoek te kunnen realiseren is daarom een aanzienlijke tijdsinvestering gedaan om het vertrouwen te winnen. De focusgroep kan mede worden beschouwd als eerste kennismakingsmoment tussen onderzoeker en de respondenten om een vertrouwensband te creëren.

Tijdens de focusgroep werd gewerkt met een topiclijst, inclusief bijbehorende voorbeeldvragen. Voorbeelden hiervan zijn: ‘Wanneer heb jij het idee dat je een moeder goed hebt geholpen?’ (ervaren effectiviteit); ‘Welke kwaliteiten bezitten jullie die je tot een goede opvoedambassadeur maakt?’ (werkzame bestanddelen) en ‘Hoe kan Attanmia jullie beter begeleiden?’ (begeleiding). Tijdens het laatste onderdeel van de focusgroep is de deelnemers een casus voorgelegd, met als doel een idee te krijgen van de manier waarop de opvoedambassadeurs met verschillende situaties omgaan.

Procedure

Via de projectleider van Stichting Attanmia zijn de contactgegevens van beide groepen opvoedambassadeurs verkregen. Het trekken van een steekproef was niet nodig omdat de gehele onderzoekspopulatie kon worden betrokken bij het onderzoek (Boeije, 2010). Alle zeventien opvoedambassadeurs zijn dan ook in persoon, telefonisch of via WhatsApp benaderd voor een interview. Met twaalf van hen is het gelukt een interview af te nemen; vijf opvoedambassadeurs gaven geen toestemming voor een interview of waren onbereikbaar.

Op een uitzondering na zijn alle interviews in buurthuizen afgenomen. Het buurthuis was een voor de respondent vertrouwde, bekende omgeving. Elk interview werd gestart met het vragen naar persoonsgegevens als leeftijd en aantal kinderen; dit zijn vragen die relatief makkelijk te beantwoorden zijn waardoor de respondent de tijd had om te wennen aan de interviewsituatie. Omdat tijdens de interviews werd gevraagd naar onderwerpen die zich in de taboesfeer bevinden (radicalisering, gezinsproblematiek) was het creëren van een aangename, ontspannen sfeer in het bijzonder van belang (Baarda et al., 2005). De gemiddelde duur van de interviews was vijftig minuten. Op één respondent na spraken alle opvoedambassadeur voldoende Nederlands om een interview in deze taal af te nemen. Eén opvoedambassadeur was onzeker over haar Nederlandse taalbeheersing en is daarom samen met een andere opvoedambassadeur geïnterviewd die indien nodig vertaalde. Omdat een deel van de respondenten gemakkelijker Arabisch las dan Nederlands, werden de casussen ten behoeve van de validiteit in beide talen schriftelijk aangeboden.

Alle respondenten hebben mondeling *informed consent* gegeven. Voorafgaand aan de interviews werd benadrukt dat het interview anoniem zou zijn. Daarnaast werd de moeders om toestemming gevraagd voor geluidsopname om de betrouwbaarheid van de data te bevorderen (Baarda et al., 2005). Eén respondent gaf geen toestemming voor geluidsopname, daarom zijn gedurende het gesprek aantekeningen gemaakt waarbij de letterlijke tekst van de respondent zo veel mogelijk is genoteerd. Direct na afloop zijn de aantekeningen uitgewerkt en ter controle opgestuurd naar de respondent. Er is bewust voor gekozen de interviews waarbij geen toestemming werd gegeven voor audio-opname mee te nemen in de data-analyse. Indien ervoor was gekozen om de data die middels notities zijn gedocumenteerd uit te sluiten van het onderzoek, zou dit resulteren in een selectieve representatie van de onderzoeksgroep, minder variatie en verlies van belangrijke data.

Data-analyse

Alle data zijn kwalitatief geanalyseerd conform de methode van Baarda en collega's (2005). Er is hierbij gebruik gemaakt van een cyclisch-iteratief onderzoeksproces, wat wil zeggen dat data-analyse en –verzameling elkaar afwisselden. Tijdens het onderzoeksproces werden afwisselend stappen vooruit dan wel achteruit gezet (cyclisch) en er was een constante beweging tussen data en theorie (iteratief). Zodoende is er een begin gemaakt met het analyseren van de data verkregen uit de eerste interviews, voordat alle interviews waren afgenomen. Deze methode maakte het mogelijk een verdieping van de dataverzameling te realiseren door interviewvragen aan te passen indien nodig (Baarda et al., 2005).

Zowel alle interviews als de focusgroep zijn direct na afloop *verbatim* getranscribeerd. De transcripties zijn geïmporteerd in het kwalitatieve data-analyseprogramma *Nvivo* waarna de data zijn voorzien van een labelingsysteem. Tijdens dit proces van open coderen is ten behoeve van de interne validiteit zo veel mogelijk gebruik gemaakt van de letterlijke bewoording van de respondent. Op deze wijze was het mogelijk de data te analyseren en te interpreteren zonder de feitelijke tekst onnodig te reduceren. Na labels te hebben toegekend aan specifieke tekstfragmenten is begonnen met het axiaal coderen van de data. Het labelingsysteem is geordend en er is gezocht naar een structuur en hiërarchie, wat leidde tot de toekenning van kernlabels. Met de data-analyse als iteratief proces zijn de (kern)labels gedurende dit proces continu vergeleken en zo nodig bijgesteld.

Resultaten

In deze resultatensectie worden de belangrijkste resultaten in volgorde van de onderzoeksvragen besproken. Het is hierbij niet de bedoeling dat de genoemde aantallen als harde cijfers worden beschouwd, deze geven slechts een indicatie van het draagvlak dat er onder de respondenten was voor een bepaalde visie (Baar & Wubbels, 2013). De uit de kwalitatieve analyse verkregen kernlabels zijn cursief aangeduid. Enkele verhelderende citaten van respondenten zijn toegevoegd.

Onderzoeksvraag 1: Opvoedvragen en (trigger)factoren radicaliseringsproces

Opvoedvragen. Uit de geanalyseerde data is gebleken dat de opvoedambassadeurs stelden dat het merendeel van de gesprekken die zij voeren gaat over *problemen met de opvoeding* van de kinderen. Concrete voorbeelden van vragen die moeders aan opvoedambassadeurs voorlegden zijn: ‘Mag mijn dochter van vijf jaar make-up op?’ (moeder, 37 jaar) en ‘Welke hulp kan ik krijgen voor mijn zoon met autisme?’ (moeder, 35 jaar). Een tweede veelvoorkomend gespreksonderwerp is *gezinsproblematiek* als huiselijk

geweld of echtscheiding. Na deze kwesties volgen respectievelijk de onderwerpen *verslavingsproblematiek*, *geen werk of school* en *financiële problemen*. Zorgen over *radicalisering* of een daadwerkelijk geval van hiervan werd slechts enkele keren door opvoedambassadeurs expliciet vermeld. Dit is een opvallende bevinding aangezien ‘WOTR’ specifiek een anti-radicaliseringsinterventie betreft. Echter wijst de verslaglegging van sommige gesprekken wel op een of meerdere aanwezige (trigger)factoren voor het radicaliseringsproces. Voorbeelden hiervan zijn: ‘Hele dag in zijn kamer’ en ‘Kan geen baan vinden en leeft totaal geïsoleerd’ (verslaglegging opvoedambassadeur). Daarnaast suggereert de manier van verslaglegging in sommige gevallen dat er zorgen zijn over radicalisering: ‘Zoon was lief, gehoorzaam, opeens helemaal veranderd. De moeder wil haar zoon onder controle houden maar het kan niet meer. Hij komt niet meer naar huis’ (verslaglegging opvoedambassadeur).

Definitie. De respondenten dachten lang na toen hen werd gevraagd naar een beschrijving van het begrip ‘radicalisering’, voordat ze twijfelend een aantal kenmerken noemden, geen van hen had een definitie paraat. De meest voorkomende begripsomschrijvingen waren *het erop nahouden van andere ideeën* en *andere mensen als vijand zien*. Een aantal opvoedambassadeurs gaf een defensieve reactie op de vraag of zij konden omschrijven wat radicalisering is. Zo werd meerdere malen gesteld dat radicalisering niets met de islam te maken heeft, een respondent verkondigde: ‘Ja wat ik weet eigenlijk, radicalisme is niet met ons geloof. Dat is ver van ons geloof. Ons geloof is echt iets anders’ (moeder, 35 jaar). Een andere respondent verklaarde:

‘Volgens mij, die kinderen die gaan met, noemen moslim, maar op verkeerde manier zeg maar, ze begrijpen alleen maar de helft van de tekst uit de Koran. (...) En ze denken alleen maar oh we moeten dit en dit doen. En dat gaat verkeerd’ (moeder, 37 jaar).

Factoren radicalisering. De respondenten is ook gevraagd naar wat in hun beleving de oorzaak is van radicalisering. Een respondent vertelde hierover:

‘Sommige kinderen weten heel weinig over hun geloof zeg maar. Ze zijn niet zo, ze weten niet alles over islam. En als je iemand anders iets heel anders gaat vertellen ze gaan geloven. Als je de kennis niet hebt om jezelf te verdedigen, je gaat gewoon geloven’ (moeder, 46 jaar).

De meest genoemde factor als oorzaak van radicalisering was het hebben van *verkeerde vrienden*. Daarnaast werd zowel de factor *problemen thuis* als *te weinig kennis over islam*

door bijna de helft genoemd, gevolgd door *ervaren discriminatie*, het *ontbreken van een dagbesteding* en een *kwetsbare persoonlijkheid* van het kind.

Signalen. Toen gevraagd werd naar de manier waarop radicalisering te herkennen is, benoemde de meerderheid *verandering* als signaal voor radicalisering. Een voorbeeld van een gedragsverandering is *toenemend computergebruik*. Daarnaast geeft ook *isolatie* reden tot zorg; een kind dat vaak buiten is of op zijn kamer zit en weinig praat kan volgens de respondenten een signaal zijn. Wat betreft de veranderende manier waarop kinderen hun geloof belijden vatten een aantal respondenten *verdieping in geloof* als signaal op. Meer specifiek werden gedragsveranderingen als naar de moskee gaan en regelmatig bidden zorgelijk bevonden in het geval dat dit gedrag zich plotseling manifesteert. Tot slot kan een verandering in uiterlijk als zorgwekkend worden ervaren; *de baard laten staan* en het *dragen van islamitische kleding* werd door een aantal respondenten opgevat als signaal. Een respondent verklaarde over de uiterlijke kenmerken van een persoon met een radicaal gedachtegoed:

‘Ja. Uiterlijk.. Ja ik denk een baard laten staan? Wat je meestal ziet, de dader van die aanslagen hebben toch meestal een baard. (...) Ja dat kan... dat hoeft niet een teken te zijn. Dat heb ik ook een beetje in mijn achterhoofd, een beetje bewust. Je moet niet, eh, er dingen achter gaan lopen zoeken (moeder, 43 jaar).

Onderzoeksvraag 2: Ervaren effectiviteit, training en begeleiding

Tevredenheid. Om de ervaren effectiviteit van de opvoedondersteuning te kunnen meten werd de eerste *outcome* indicator, tevredenheid, inzichtelijk gemaakt door te vragen naar de motivatie voor het uitoefenen van de functie, ervaren competentie en ervaren barrières.

Motivatie. Alle respondenten gaven aan hun functie uit te oefenen uit *interesse* of uit *leergierigheid*. Respondenten gaven aan te zijn begonnen uit nieuwsgierigheid en meldden veel te leren van hun vrijwilligerswerk. Een andere motivatie die werd genoemd was de ambitie om de *maatschappij* of de *kinderen beter te begrijpen*. Deze wens kwam bij enkele respondenten voort uit de zorg dat hun kind ook zou gaan radicaliseren. Een moeder noemde dat het feit dat zij haar kinderen in een ander land opvoedt dan haar geboorteland, extra uitdagingen met zich meebrengt. Zo vertelde zij:

‘Ja omdat ik ben ook moeder van drie kinderen en moet ook eh... ik ben ook bezig met alle... wat heeft te maken met opvoeding. Ik ben in Marokko opgegroeid en hier mijn kinderen zijn. Hier zijn geboren. Dus ik moet ook hier de cultuur goed

onthouden om met mijn kinderen om te gaan. (...) Je denkt eigen cultuur. Maar hier andere cultuur dan in Marokko. (...) Ik kan niet alleen maar mijn cultuur aan hen geven' (moeder, 46 jaar).

Concreet lag de uitdaging in het feit dat de moeder zelf in een islamitisch land is opgegroeid waarbij het geloof zowel binnen- als buitenshuis een onderdeel vormde van het dagelijks leven. In Nederland speelt het islamitisch geloof niet automatisch een rol buitenshuis. De respondent legde uit: 'Wij zijn moslima, wij zijn moslim opgevoed. Maar onze kinderen zijn hier geboren en hier opgevoed en weten niet alles over islam. En ik ben islamitisch en in moslimland opgegroeid, maar ik weet ook niet alles over islam' (moeder, 46 jaar). Om deze reden is zij gestart met de training voor opvoedambassadeurs.

Bovendien gaven respondenten aan zich te willen inzetten voor een *betere toekomst*. Een deel van de respondenten zei hun werk belangrijk te vinden, mede omdat zij de samenleving in haar huidige vorm als een moeilijke tijd ervaren om kinderen op te voeden, anderen gaven aan een *bijdrage te willen leveren aan de maatschappij*. Binnen dit kader werd een van de respondenten gevraagd naar hetgeen zij wilde bereiken met haar werk, zij verklaarde:

'Mijn doel is om mensen wakker te schudden. Bewust te maken. En wat leeft in deze maatschappij. En hoe kan je het tegenhouden. Over radicaliseren. En hoe moet je weten wat zijn signalen. Je moet weten. Mensen echt bewust maken. Dat is mijn doel' (moeder, 46 jaar).

Naast *bewustmaking* gaf ruim de helft van de respondenten aan *het taboe* dat op radicalisering rust te willen *doorbreken*. Andere doelen die werden genoemd waren *het voorkomen van problemen, informeren en doorverwijzen* en *moeders steunen*.

Ruim de helft van de opvoedambassadeurs gaf aan intrinsiek gemotiveerd te zijn omdat ze *andere moeders willen helpen*. Specifieke redenen die werden gegeven waarom deze moeders hulpbehoevend zijn, luiden: 'omdat ze de Nederlandse taal niet goed beheersen' (moeder, 38 jaar) of: 'omdat ze niet weten wat ze moeten doen' (moeder, 35 jaar). Een respondent verklaarde intrinsiek gemotiveerd te zijn vanwege haar religieuze identiteit:

'Maar ik denk toch, ook al stopt dit. Omdat ik hier van geleerd heb. Ik kan wel wat betekenen voor de samenleving. Dat ik contact blijf zoeken met de moeders. Weet je, dat ik een gesprek voer en dat ik denk, he kan ik iets voor jou betekenen? Als moslim zijnde, of als persoon zijnde, of als individu' (moeder, 38 jaar).

Tot slot verklaarden respondenten *persoonlijke voldoening* te halen uit hun functie als opvoedambassadeur. Een moeder vertelde trots te zijn op haar functie: ‘Ja ik vind zeker leuk (om opvoedambassadeur te zijn: LL). Ja ik kan wel... mijn doel bereiken, ik kan wel met moeders praten. Dus ik ben trots’ (moeder, 44 jaar).

Ervaren competentie. De helft van de respondenten verklaarde soms te *twijfelen over wat te doen*. Ze gaven hierbij aan niet altijd te weten hoe ze moeten handelen en in het geval ze advies willen geven niet altijd te weten wat een geschikt advies is. Daarnaast benoemden vijf respondenten een *gevoel van onmacht*. Dit gevoel komt voort uit het feit dat de opvoedambassadeurs sommige opvoedvraagstukken te moeilijk vinden, wat voortvloeit in het gevoel tekort te schieten. Zo vertelde een respondent:

‘Minpunt is dat je sommige dingen weinig kennis over hebt. Dat je toch denkt, wat kan ik eigenlijk voor die moeder betekenen. En dan ga je het meenemen hè: ik heb toch niet veel voor haar kunnen betekenen. (...) Dat je alleen maar kan luisteren’ (moeder, 38 jaar).

Bij de helft van de respondenten is de *wil om te verbeteren* aanwezig. Een deel gaf aan dat hun functioneren *goed voelt*. Voor sommigen ligt het idee iets voor iemand te kunnen betekenen hieraan ten grondslag, voor anderen volstaat het gevoel je best te doen hierbij. Benoemde kwaliteiten en eigenschappen van een goede opvoedambassadeur zijn het hebben van *ervaring*, een *toegankelijke persoonlijkheid* en *goed kunnen luisteren*. Tot slot gaf een merendeel van de opvoedambassadeurs *handelingsonzekerheid* met betrekking tot het herkennen van radicalisering aan, wat mogelijk verband houdt met het eerder genoemde feit dat respondenten moeilijk konden beschrijven wat radicalisering precies inhoudt. Ze verklaarden niet te weten wanneer een persoon wel of niet radicaliseert en het gevoel te hebben radicalisering niet goed te kunnen herkennen. Een respondent verkondigde:

‘Nee. Nee. Helemaal niet (of ze radicalisering goed kan herkennen: LL) Ik heb soms echt dingen... helemaal vergissen. Dan denk ik ja die persoon is wel maar dat is helemaal niet zo’ (moeder, 44 jaar).

(Of het omgekeerde ook voorkomt: LL): ‘Ja dat kan ook. Dan is die persoon zo lief, aardig en goed persoon. En opeens je hoort het oh die was zo zo. Altijd binnen. Zo slim. Daar merk je helemaal niks van’ (moeder, 44 jaar).

Opvallend was dat toen de respondenten de casussen werd voorgelegd en werd gevraagd naar hun inschatting van het risico op radicalisering, er geen sprake leek van enige twijfel of onzekerheid. Het feit dat hen de verantwoordelijkheid werd gegeven dit risico in te schatten

leek het zelfvertrouwen te verhogen. Tot slot lijkt de angst om als ‘verrader’ te worden beschouwd binnen de gemeenschap een rol te spelen bij de handelingsonzekerheid, een respondent vertelde:

‘Ze denkt dat ik ga naar andere vrouwen. Dat ook: “Ze is gewoon een verrader”. Ik zei ik doe dit alleen maar om te helpen. Ik zei het is alleen maar goed voor ons, en voor de kinderen’ (moeder, 35 jaar).

Ervaren barrières. Met betrekking tot de ervaren barrières die opvoedambassadeurs benoemden, is er een aantal respondenten dat *schaamte bij moeders* beschouwt als barrière voor het bieden van adequate ondersteuning. De respondenten verklaarden dat er een groot taboe rust op het naar buiten brengen van problemen met de opvoeding van de kinderen, wat leidt tot een angst voor roddels. Twee respondenten wijten dit expliciet aan de Marokkaanse afkomst van de moeders, zo stelde één van hen:

‘Sommige moeders hebben toch... heel afstandelijk. En daarom zeg ik ook. Het heeft te maken met cultuur. (...) De Marokkaanse cultuur is dat wij dingen binnen de muren houden. (...) Ik ga niet automatisch dat ik dan zeg van hé ik ga die vragen, of ik ga mijn verhaal aan iemand kwijt. Het blijft toch echt binnen’ (moeder, 38 jaar).

Naast de schaamte bij moeders als barrière werd ook het eerder genoemde *gevoel van machteloosheid* en *handelingsonzekerheid* beschreven als hindernis voor de werkzaamheid van de ondersteuning die de opvoedambassadeurs bieden. Alhoewel beiden gedeeltelijk voortkomen uit een ervaren gebrek aan competentie, speelt ook de emotionele belasting een rol. Een respondent vertelde:

‘Soms zie jij moeders die echt diep in haar hart verdriet zit. En ze gaat niks vertellen. En ik zie het in haar ogen. En ik ga zeggen hi lieverd hoe gaat het? Gaat goed met haar, ja goed. Ik wil graag haar helpen maar kan het niet’ (moeder, 46 jaar).

Ervaren doelrealisatie en probleemafname. Ten aanzien van de ervaren doelrealisatie en probleemafname benoemden de meeste respondenten resultaten die samenhangen met het affectieve component van ondersteuning, onderstaand citaat is hier een voorbeeld van.

‘Gewoon laten uitpraten, uitrazen en dan merk je toch aan het eind van het verhaal dat ze rustig wordt. Van oké. Dan lijkt het net een beetje of ze het voor haarzelf verwerkt heeft. (...) Dan is het soms niet eens nodig om verder te vragen, dan loopt ze te lachen, dan loopt ze te stralen. Dan is het al afgelopen’ (moeder, 43 jaar).

De opvoedambassadeurs vormen een bron van steun voor veel moeders. *Er wordt naar*

moeders geluisterd, moeders vertrouwen de opvoedambassadeur, moeders luchten hun hart en moeders zijn dankbaar zijn veelgenoemde resultaten binnen de categorie affectieve ondersteuning. Dit resultaat heeft mogelijk te maken met het feit dat sociale steun uit de omgeving niet gebruikelijk is. Zo gaf een aantal respondenten aan dat *problemen meer bespreekbaar* worden als gevolg van de opvoedondersteuning. Tenslotte verklaarden respondenten dat specifiek *radicalisering bespreekbaar wordt*.

Aangaande de cognitieve component stelden een deel van de respondenten dat *moeders hun kennis aannemen*. Twee respondenten voegden hieraan toe dat, indien ze hun kennis *laagdrempelig* aanbieden, ze de informatie goed over kunnen brengen. Een respondent vertelde over de manier waarop zij haar kennis overbrengt: ‘Makkelijker. Simpel. Niet als wat in de map staat. Dat is wel moeilijk’ (moeder, 44 jaar). Bovendien bleek dat het delen van informatie niet stopt bij de gesprekken, een respondent zei:

‘Ze [de moeders] willen graag iets leren. Ze willen informatie en onderwerpen interessant. Soms zien we iets op televisie en hebben we het daarover. Of we sturen via WhatsApp weet je wel’ (moeder, 39 jaar).

Uit deze uitspraak blijkt dat er ook mogelijkheden liggen om communicatiemiddelen als (spraak)berichten of filmpjes die via WhatsApp verstuurd worden als toevoeging op de opvoedondersteuning in te zetten.

Met betrekking tot de gedragsmatige component van de ervaren doelrealisatie en probleemafname gaf een aantal opvoedambassadeurs aan dat *moeders hun advies proberen op te volgen*. De meerderheid benoemde dat *sommige moeders niet luisteren*. Redenen voor dit gedrag die werden genoemd waren dat moeders het te moeilijk vinden of niet naar instanties willen.

Begeleiding en behoeften. Over de begeleiding in de vorm van de training, het contact met de organisatie en de maandelijkse intervisie werd overwegend positief gedacht. Deze positieve waardering bleek onder andere uit de volgende uitspraak: ‘Ja voor de eerste keer ik ging naar de cursus. Het voelt alsof iemand zegt wakker worden’ (moeder, 35 jaar). Het merendeel van de respondenten gaf aan de bijeenkomsten *interessant* te vinden en bovendien *van elkaar te leren*. Daarnaast gaven ze aan dat de bijeenkomsten hen *bewust maakt*, enkelen gaven aan dat de *training te weinig was*. De training was te kort of te oppervlakkig. Opvoedambassadeurs schroomden niet om met de stichting te bellen indien ze een vraag hadden of over een casus wilde sparren.

Bovenstaande terugkoppeling komt terug in de behoeften die respondenten aangaven; de meeste respondenten vroegen om *nascholingsbijeenkomsten*. Illustratief voor deze behoefte is dat een respondent tijdens het afnemen van het interview merkte zich niet meer alle informatie uit de training te kunnen herinneren. Tijdens deze nascholingsbijeenkomsten zouden de opvoedambassadeurs graag meer kennis willen opdoen over zowel opvoeding in het algemeen als over radicalisering.

Werkzame bestanddelen. De specifiek werkzame bestanddelen van de interventie, ofwel de factoren die bijdragen aan het gewenste effect, die naar voren komen in de afgenomen interviews zijn *gemeenschappelijke cultuur*, *vertrouwen* en *laagdrempeligheid*. Respondenten verwezen naar hun kennis van de Marokkaanse en/of islamitische taal en cultuur die zij als middel inzetten. Eén opvoedambassadeur benadrukte dat het feit dat zij een hoofddoek draagt het vertrouwen tussen haar en de moeders bevordert, een andere respondent stelde dat het feit dat zij Arabisch spreekt een voordeel is. Daarnaast werden het *vertrouwen* dat opvoedambassadeurs weten te winnen en het *laagdrempelig karakter* van de opvoedondersteuning als belangrijke factoren genoemd. Zo stelden respondenten dat ze het gesprek openen met een toegankelijke vraag als ‘hoe gaat het?’. Naarmate het gesprek vordert, worden er meer diepgaande vragen gesteld. Bovendien benoemt een deel van de opvoedambassadeurs uit angst de moeder af te schrikken pas later of helemaal niet dat zij deze functie uitoefent.

Discussie

De belangrijkste doelstelling van dit thesisonderzoek was het doorontwikkelen van de methodiek ‘WOTR’. Beoogd werd concrete aandachtspunten te ontwikkelen en toe te werken naar een signaleerinstrument om opvoedambassadeurs in staat te stellen het radicaliseringsproces in een vroeg stadium te kunnen herkennen.

Inhoud gesprekken. Dit onderzoek laat allereerst zien dat de zorgen en problemen die moeders met opvoedambassadeurs bespreken zeer divers van aard zijn. Alhoewel de interventie ‘WOTR’ een anti-radicaliseringsinterventie is, wordt de zorg over radicalisering slechts enkele keren expliciet geuit. Desalniettemin kan in een deel van de gesprekken triggerfactoren worden herkend, maar de respondenten benoemden deze factoren niet als zodanig. Dit is conform de verwachting.

In strijd met de verwachting hadden de respondenten moeite met het formuleren van een definitie van het begrip ‘radicalisering’. Een verklaring hiervoor kan liggen in feit dat zij de gedurende de training verworven kennis zijn vergeten, waaruit de noodzaak van

nascholingsbijeenkomsten en deskundigheidsbevordering ter waarborging van de kwaliteit van vrijwilligerswerk blijkt (Plempers & Moll, 2005). De kenmerken van radicalisering die de respondenten wel benoemden, schenken enkel aandacht aan een verregaand stadium van radicalisering; waarbij een jongere uitreist om zijn idealen met geweld tot uitvoer te brengen (Spee & Reitsma, 2010). Eerdere fasen van het proces werden niet genoemd.

Vervolgonderzoek zou moeten uitwijzen of de opvoedambassadeurs zich wel bewust zijn van deze eerdere fasen, wat essentieel is voor vroege signalering (Feddes et al., 2015).

Ervaren effectiviteit. Ten aanzien van de ervaren effectiviteit is gebleken dat opvoedambassadeurs naast het bieden van praktische ondersteuning grote waarde hechten aan de emotionele ondersteuning. Niet geheel volgens de verwachting benadrukten de respondenten deze emotionele ondersteuning als belangrijke opbrengst van de interventie. De cognitieve en gedragsmatige component vervullen in hun beleving een minder belangrijke rol. Een verklaring voor deze uitkomst kan gezocht worden in het feit dat het bespreken van opvoedingsvraagstukken, waaronder radicalisering, zich in de taboesfeer blijkt te bevinden. Dit is in overeenstemming met de literatuur (Pels, 1998; Speetjens, Van der Linden, Goossens, 2007). Het bespreken van taboeonderwerpen kan alleen plaatsvinden indien er sprake is van onderling vertrouwen (Van Beurden, 2014). Een vertrouwensrelatie tussen de opvoedambassadeur en de moeder zou het startpunt moeten vormen bij de preventie van radicalisering. Dit verklaart het belang dat opvoedambassadeurs hechten aan de affectieve component.

Met betrekking tot de implementatie van het programma bleek dat de samenwerking met Stichting Attanmia als positief wordt ervaren. De training en intervisiebijeenkomsten bleken, zoals voorspeld, bij te dragen aan de ervaren effectiviteit. De eerder genoemde succesfactoren blijken dan ook grotendeels van kracht (Van der Gaag et al., 2012): opvoedambassadeurs benadrukten dat zij van elkaar leren, dat de training leerzaam is en dat op eigen initiatief contact opnemen met de stichting geen barrière vormt. Tot slot waren ook de ervaren werkzame bestanddelen niet onverwacht. In lijn met de verwachting verwijzen deze naar de cultuur-religieuze aard van de opvoedondersteuning (Kleijne, 2009): de gemeenschappelijke cultuur en het vertrouwen tussen opvoedambassadeur en moeder zijn hier voorbeelden van.

Samenvattend toont dit thesisonderzoek aan dat de interventie ervaren effectief is op het gebied van het bespreekbaar maken van zorgen. Opvoedvraagstukken die in de gesprekken aan bod komen betreffen grotendeels algemene opvoedzorgen. Middels de

literatuur kunnen er wel triggerfactoren worden herkend, de opvoedambassadeurs bezitten deze vaardigheid echter niet. Met betrekking tot de ervaren effectiviteit is de affectieve component van de interventie van grote waarde. Echter laat de interventie steken vallen op het gebied van signalering; het merendeel van de opvoedambassadeurs voelt zich hiertoe niet bekwaam.

Methodische kanttekeningen

Naar aanleiding van dit onderzoek kan een aantal methodische kanttekeningen worden geplaatst. Ten eerste was de dataverzameling met betrekking tot de inhoud van de gesprekken idealiter enkel gedaan door het inzetten van een directe methode als het afnemen van interviews. Echter is ook gebruikt gemaakt van een inhoudsanalyse omdat dit in de praktijk onmogelijk bleek. De reden hiervoor was dat deze gesprekken soms maanden geleden gevoerd waren en de respondenten zich de inhoud hiervan niet goed konden herinneren. Tijdens het afnemen van de interviews is wel gevraagd naar concrete voorbeelden van gesprekken die opvoedambassadeurs hebben gevoerd, de analyse dient dan ook ter aanvulling op de opvoedvraagstukken die zij in de interviews aanhaalden.

Ten tweede is het belangrijk om de rol van de onderzoeker in ogenschouw te nemen. De persoonskenmerken van de onderzoeker (vrouw, academisch geschoold, veronderstelde niet-moslim) hebben mogelijk invloed gehad op de uitvoering van het onderzoek; de respondenten hebben zich op een bepaalde manier gedragen als gevolg van deze kenmerken (Boeije, 2010). De drang die sommige respondenten voelden om te benadrukken dat radicalisering niets met de islam te maken heeft, is een voorbeeld van een dergelijke gedraging.

Tenslotte is, om de interne validiteit van dit onderzoek te waarborgen, na het interview nog telefonisch contact gezocht met de respondenten. Zij hebben het interview aangevuld met hun reactie op een vraag die gedurende het interview niet is gesteld maar tijdens de analyse van de data wel van groot belang bleek. Op twee respondenten na zijn alle respondenten bereikt.

Implicaties

Uit dit thesisonderzoek blijkt dat de opvoedambassadeurs een grote motivatie tonen, de wil om te handelen is er maar er is sprake van handelingonzekerheid. Bovendien kunnen er stappen worden gemaakt op het gebied van signalering. Verschillende aanpassingen zullen de effectiviteit van de interventie ten goede komen.

Vergroten ervaren handelingsbekwaamheid. Allereerst wordt aanbevolen de ervaren handelingsbekwaamheid van opvoedambassadeurs te vergroten. De opvoedambassadeurs gaven aan hun functie soms als moeilijk of zwaar te ervaren, zich regelmatig machteloos te voelen of het gevoel te hebben tekort te schieten. Het zou nuttig zijn als er inzicht verkregen wordt in de redenen die ten grondslag liggen aan deze ervaren handelingsonbekwaamheid. Alhoewel deskundigheidsbevordering wordt aangeraden, kan een overvloed hieraan averechts werken; vrijwilligers kunnen zichzelf gaan zien als (para)professionals en te hoge verwachtingen van zichzelf krijgen. Dit kan de handelingsonzekerheid vergroten en leiden tot demotivatie (Van der Gaag et al., 2012). Aanbevolen wordt daarom de (ervaren) verantwoordelijkheid van opvoedambassadeurs in te perken. Daarnaast kan het uitbreiden van de inzet van rollenspellen een bijdrage leveren; rollenspellen in de huidige training worden door de opvoedambassadeurs als nuttig ervaren. De effectiviteit van het inzetten van rollenspellen wordt onderschreven door de sociale leertheoretische uitgangspunten van Bandura (1986); men leert door te kijken naar hoe anderen iets doen en te zien wat de consequenties van dit handelen zijn.

Mogelijkheden ‘niet-pluis’-gevoel. Een tweede aanbeveling die verband houdt met de ervaren incompetentie is het bespreken van de mogelijke handelingen in het geval van een ‘niet-pluis’-gevoel. Alhoewel in de training wordt gewezen op het Meld- en Adviespunt Radicalisering, draagt geen van de opvoedambassadeurs dit aan als actie die zij overwegen. Mogelijk heeft dit te maken met de angst die heerst voor het imago van de verrader binnen de gemeenschap. Vervolgonderzoek zou moeten uitwijzen wat opvoedambassadeurs ervan weerhoudt om een ‘niet-pluis’-gevoel te bespreken en hoe deze barrière kan worden overwonnen. Bovendien blijkt hieruit de behoefte aan een meer toegankelijk instrument om zorgen over radicalisering te kunnen aankaarten.

Terugkommomenten. Een implementatieproces is pas geslaagd als de duurzaamheid van het programma wordt gewaarborgd, de borgingsfase is van essentieel belang (Stal et al., 2008). Het in stand houden van de kwaliteit van een interventie vraagt om coaching en training (De Lange & Chênevert, 2009). Een derde aanbeveling is daarom het invoeren van terugkommomenten waarbij de eerder verworven kennis wordt herhaald als borgingsstrategie. De intervisies kunnen worden aangegrepen om dit tot uitvoer te brengen.

Doelstellingen interventie herzien. Ten vierde is het van waarde te overwegen de doelstellingen van de interventie te herzien. Overwogen kan worden de interventie enkel te richten op het bieden van informele opvoedondersteuning. De huidige naam van het

programma impliceert dat de interventie het voorkomen van radicalisering als voornaamste doel heeft, terwijl in werkelijkheid vooral meer algemene opvoedvraagstukken aan bod komen.

Alhoewel de preventie van radicalisering als doelstelling onderbelicht blijft, kent de interventie ervaren neveneffecten zoals taboes die doorbroken worden en het luisterend oor dat moeders geboden wordt. De conclusie die hieruit kan worden getrokken is dat de methodische werkwijze van de interventie sterk is, maar inhoudelijk kwetsbaar. Dit komt tot uiting in de kennis van de opvoedambassadeurs over het radicaliseringsproces. Stichting Attanmia wordt daarom geadviseerd de sterke methodische component in de communicatie onder de aandacht te brengen. Eerder heeft de Brusselse preventiedienst interesse getoond met als doel het programma in de toekomst in Brussel te implementeren (persoonlijke communicatie, 7 februari 2017). Door de unieke methodische kenmerken van de interventie te benadrukken, zal het scenario waarin het programma op (inter)nationaal niveau wordt uitgerold, een realistischer doel worden.

Radicalisering als proces en triggerfactoren. Een vijfde aanbeveling betreft een verheldering en verbreding van het begrip ‘radicalisering’ binnen de methodiek. Uit de resultaten blijkt dat de opvoedambassadeurs grotendeels voorbij gaan aan radicalisering als proces. Dit speelt vermoedelijk een rol bij de beperkte signalering. Opvoedambassadeurs moeten in staat gesteld worden zich te concentreren op het signaleren van de beginfasen van ‘gevoeligheid’ en ‘verkenning’, waarna zij capabel zullen zijn radicalisering in een vroeg stadium te herkennen. Tot slot zal, om het signalerend vermogen te vergroten, aandacht moeten worden besteed aan de invloed van triggerfactoren, opvoedambassadeurs dienen hiervan bewust gemaakt te worden.

Signaleringsinstrument. Dit onderzoek laat zien dat er behoefte is aan een tool die opvoedambassadeurs in staat stelt opvallende gedragingen van een jongere te herkennen als mogelijk signaal. Deze behoefte wordt door professionals uit het werkveld onderschreven (persoonlijke communicatie, 10 april 2017). Onderstaande aanbevelingen kunnen als aanknopingspunten dienen voor de ontwikkeling van een instrument dat als effectief middel ingezet kan worden ter signalering van radicalisering.

Ten eerste dienen de werkzame bestanddelen van deze interventie in ogenschouw genomen te worden. Dit houdt in dat het instrument laagdrempelig en toegankelijk moet zijn. Het zou waardevol zijn als de informatie wordt aangeboden met behulp van pictogrammen, simpel woordgebruik, een voorleesfunctie en mogelijk in de eerste taal van de doelgroep

(Kusiak, 2017). Daarnaast zal het taboe dat er op het thema ligt doorbroken moeten worden. Om dit te bewerkstelligen wordt aanbevolen het onderwerp radicalisering te introduceren middels een rolmodel. Hierbij kunnen uitspraken van mensen uit de doelgroep worden ingezet, wat *behavioral journalism* wordt genoemd (Brug, Assema & Lechner, 2012). Hier geldt ook het principe van *modelling*; men leert door het gedrag van een ander waar te nemen (Brug et al., 2012).

Ten tweede wordt aanbevolen om het instrument te ontwikkelen met bijgaand een voorlichtingsvideo. Gedurende dit thesisonderzoek is gebleken dat opvoedambassadeurs elkaar informeren door middel van filmpjes die via WhatsApp worden doorgestuurd. Dergelijke video's zijn, zo blijkt, toegankelijk voor de doelgroep en worden gemakkelijk en snel verspreid onder een groot publiek. Bovendien kan een video aanleiding geven taboeonderwerpen te bespreken (Speetjens et al., 2007). Een ander voordeel is het feit dat audiovisuele media aansluiten op de van oorsprong orale traditie binnen de Marokkaanse cultuur (Baker, 1998).

De informatie die uit het signaleringsinstrument voortkomt kan dienen als *input* voor interventies waarna deze meer gericht kunnen worden ingezet. Daarnaast leidt de inzet van het instrument tot meer aandacht voor radicalisering en nodigt het uit tot het aangaan van de dialoog, wat het aannemelijk maakt dat het fenomeen uit de taboesfeer wordt getrokken (Broekhuizen et al., 2016).

Misschien wel het belangrijkste rendement van dit thesisonderzoek is de gebleken noodzaak van het principe van vertrouwen bij de preventie van radicalisering. De afgelopen jaren heeft zich binnen de Nederlandse samenleving een toenemend wij-zij denken gemanifesteerd (Azough, 2017). Radicalisering is een beladen thema, dat gepaard gaat met een grote maatschappelijke angst voor terroristische aanslagen. Men moet voorkomen dat angst domineert en het vertrouwen in elkaar terugvinden, niet in de laatste plaats omdat maatschappelijke spanningen doorwerken op de sociaal-emotionele gesteldheid van kwetsbare jongeren en zo een radicaliseringsproces kunnen voeden (Azough, 2017). Alhoewel radicalisering vaak wordt benaderd vanuit een perspectief waarbij het voorkomen van terroristische aanslagen voorop staat, moet men bij het gebruik van een signaleringsinstrument het bieden van de juiste hulp aan de jongere vooropstellen. Pas in de laatste plaats mag een dergelijk instrument dienen als 'veiligheidsinstrument', dat aanslagen helpt te voorkomen (Spee & Reitsma, 2010). Ten grondslag aan preventieve interventies moet het aangaan van de dialoog liggen. Alleen zo kan de maatschappelijk onrustige

samenleving omgezet worden in een gebalanceerde eenheid: een Nederland waarin iedere burger, met of zonder migratieachtergrond, moslim of niet-moslim, zijn plek vindt in de maatschappij. Een maatschappij waarbij aanslagen zoals die in New York, Washington, Brussel of Manchester niet meer hoeven plaats te vinden.

Literatuur

- Azough, N. (2017). *Weerbare jongeren, weerbare professionals*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap & Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Geraadpleegd van:
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/05/01/rapport-%E2%80%98weerbare-jongeren-weerbare-professionals%E2%80%99>
- Baar, P., Wubbels, T., & Vermande M. (2007). Algemeen methodische voorwaarden voor effectiviteit en de effectiviteitspotentie van Nederlandstalige antipestprogramma's voor het primair onderwijs. *Pedagogiek*, 1, 71-90. Geraadpleegd van:
http://en.aup.nl/wosmedia/3814/p_baar,_t_wubbels__m_vermande,_algemeen_methdische_voorwaarden_voor_effectiviteit_en_de_effectiviteitspotentie_van_nl%5Cse_antipestprogrammas_voor_het_primair_onderwijs.pdf
- Baar, P., & Wubbels, T. (2013). Peer aggression and victimization: Dutch sports coaches' views and practices. *The Sport Psychologist*, 27, 380-389. Geraadpleegd van:
http://www.naspspa.org/AcuCustom/Sitename/Documents/DocumentItem/0Baar%20TSP_2011_0098_ej.pdf
- Baarda, D. B., Goede, M. P. M., de & Teunissen, J. (2009). *Basisboek kwalitatief onderzoek: Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Baat, M. M. J., de (2009). *Moeders aan het woord: De kwaliteit van het opvoedingsondersteuningsprogramma Moeders Informeren Moeders* (masterthesis). Geraadpleegd van: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/34710>
- Baker, A. (1998). *Voices of resistance: Oral histories of Moroccan women*. Albany, VS: SUNY Press.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: a social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bartholomew, L. K., Markham, C. M., Ruiters, R. A. C., Fernández, M. E., Kok, G., & Parcel, G. S. (2016). *Planning health promotion programs: An intervention mapping approach* (4th ed.). Hoboken, New Jersey: Wiley.
- Bergen, D., van & Pels, T. (2013). Essay: Invloed op radicale jeugd. Goed contact met ouders maakt mild. *Jeugd en Co*, 7(4), 22-24. Geraadpleegd van:
<https://research.vu.nl/en/publications/essay-invloed-op-radical-jeugd-goed-contact-met-ouders-maakt-mil>

- Berwick, D. M. (2003). Disseminating innovations in health care. *Journal of the American Medical Association*, 289, 1969-1975.
- Beurden, S., van (2014). *De verwerving van opvoedcompetenties in een eigen krachtinterventie door Marokkaans-Nederlandse moeders* (masterthesis). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Boehnke, K., Hadjar, A., & Baier, D. (2007). Parent-child value similarity: The role of zeitgeist. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 778-792. doi:10.1111/j.1741-3737.2007.00405.x
- Boeije, H. (2010). *Analysis in Qualitative research*. London, UK: SAGE publications Ltd.
- Booijink, M., Hermens, F., Kapel, M., van & Wonderen, R., van (2016). *Preventie van radicalisering. Praktijkvoorbeelden van aanpakken gericht op kwetsbare jongeren die vatbaar zijn voor radicalisering*. Kennisplatform Integratie en Samenleving. Geraadpleegd van:
<https://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/preventie-van-radicalisering.pdf>
- Broekhuizen, J., Hermens, F., Kapel, M., van & Wonderen, R., van (2016). *Een verkenning van de mogelijkheden. Naar een signaleringsinstrument voor de voedingsbodem van radicalisering in wijken*. Kennisplatform Integratie en Samenleving. Geraadpleegd van: <https://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/instrument-voedingsbodem-radicalisering-in-wijken.pdf>
- Brug, J., Assema, P., van & Lechner, L. (2012). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering. Een planmatige aanpak*. Assen: Van Gorcum.
- Buijs, F. J., Demant, F., & Hamdy, A. (2006). Islamitisch radicalisme in Nederland. In: Harchaoui S. (Red.), *Hedendaags radicalisme: Verklaring en aanpak* (pp. 17-60). Apeldoorn/Antwerpen: Het Spinhuis.
- Doosje, B., Loseman, A., & Bos, K., van den (2013). Determinants of Radicalization of Islamic Youth in the Netherlands: Personal Uncertainty, Perceived Injustice, and Perceived Group Threat. *Journal of Social Issues*, 69: 586–604. doi:10.1111/josi.12030
- Feddes, A., Nickolson, L., & Doosje, B. (2015). *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces. Expertise-unit sociale stabiliteit*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. Geraadpleegd van:
https://pure.uva.nl/ws/files/2636988/172573_triggerfactoren_in_het_radicalis

ringsproces.pdf

- Gaag, R., van der, Klein, M., van der, Bultink, D., Hermens, F., & Kroes, W. J. (2012). *Tien cases uit de pedagogische civil society: professionals en vrijwilligers werken samen*. Geraadpleegd van: http://www.expo.be/sites/default/files/atoms/files/tien-cases-uit-de_pedagogische-civil-society_2801_web.pdf
- King M., & Taylor D. M. (2011). The radicalization of home-grown jihadists: A review of theoretical models and social psychological evidence. *Terrorism and Political Violence*, 23: 602–622. doi: 10.1080/09546553.2011.587064
- Kleijnen, E. (2009). *Opvoedsteun zelf organiseren? Migrantenmoeders die in Utrecht een opvoedcursus hebben gevolgd van de GG&GD of een migrantenorganisatie: kenmerken, motivaties en mate van versterking als opvoeder*. Utrecht: Masterthesis.
- Kusiak, L. (2017). Zelfs diabetes is moeilijk woord. *Zorgvisie ICT*, 2. Geraadpleegd van: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs41186-017-0019-6.pdf>
- Lange, M. I., de & Chênevert, C. (2009). Borging van interventies: onderhouden en monitoring van de uitvoering. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Geraadpleegd van: <http://www.nji.nl/nl/Download-NJi/nji-Borgenvaninterventies.pdf>
- Lub, V. (2009). *Stimulering van maatschappelijke binding van jongeren. Een verkenning naar sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen*. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd van: https://www.movisie.nl/sites/default/files/alfresco_files/Stimulering%20van%20maatschappelijke%20binding%20van%20jongeren%20%5BMOV-225170-0.3%5D.pdf
- Mann, L., Doosje, B., Konijn, E. A., Nickolson, L., Moore, U., & Ruigrok, N. (2015). *Indicatoren en manifestaties van weerbaarheid van de Nederlandse bevolking tegen extremistische boodschappen. Een theoretische en methodologische verkenning*. WODC rapportage. Geraadpleegd van: <https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2488-de-meetbaarheid-van-de-weerbaarheid.aspx>
- Michie, S., Johnston, M., Francis, J., Hardeman, W., & Eccles, M. (2008). From Theory to Intervention: Mapping Theoretically Derived Behavioural Determinants to Behaviour Change Techniques. *Applied Psychology: An International Review*, 57(4), 660-680. doi:10.1111/j.1464-0597.2008.00341.x
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: a psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161-170. doi: 10.1037/0003-066X.60.2.161

- Nevid, J. S., Maria, S., & Nelly, L. (1999). Multicultural issues in qualitative research. *Psychology & Marketing*, 16(4), 305-325. doi: 10.1002/(SICI)1520-6793(199907)16:4<305::AID-MAR3>3.0.CO;2-R
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland: De creatie van een nieuw bestaan*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.
- Pels, T., Distelbrink, M., & Postma, L. (2009). Opvoeding in de migratiecontext: Review van recent onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders, in opdracht van NWO. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Pels, T. (2014). Voorkomen van radicalisering: ook een pedagogische opdracht! *Verwey-Jonker Instituut*, 24-10-2014. Geraadpleegd van: <https://www.kis.nl/sites/default/files/10/Voorkomen-van-radicalisering-trees-pels.pdf>
- Plempers, E., & Moll, M. (2005). Deskundigheidsbevordering vrijwilligers. Eindrapportage. Utrecht: Verwey-Jonkers Instituut. Geraadpleegd van: http://www.verweyjonker.nl/doc/participatie/D1443531_def.pdf
- Powell, R. A., & Single, H. M. (1996). Focus groups. *International Journal for Quality in Health Care*, 8(5), 499-504. doi: 10.1093/intqhc/8.5.499
- Rosenberg, M. J., & Hovland, C. I. (1960). Cognitive, affective and behavioral components of attitudes. In: Rosenberg, M. J., & Hovland, C.I. (Red.), *Attitude organization and change: An analysis of consistency among attitude components*. New Haven, VS: Yale University Press.
- Ruppenthal, L., Tuck, J., & Gagnon, A. J. (2005). Enhancing research with migrant women through focus groups. *Western Journal of Nursing Research*, 27(6), 735-754. doi: 10.1177/0193945905277157
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68. doi: 10.1037/110003-066X.55.1.68
- San, V., van, Sieckelinck, S. M. A., & Winter, M., de (2010). *Idealen op drift: Een pedagogische kijk op radicaliserende jongeren*. Amsterdam: Boom Lemma uitgevers.
- Sieckelinck, S., & Winter, M., de (2015). *Formers and Families. Transnational journeys out of extremism in the United Kingdom, Denmark and The Netherlands*. Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie.

- Slootman, M., & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: IMES (Instituut voor Migratie en Interetnische Studies) / Universiteit Amsterdam.
- Small, S., & Memmo, M. (2004). Contemporary models of youth development and problem prevention: Toward an integration of terms, concepts, and models. *Family Relations*, 53, 3-11. doi: 10.1111/j.1741-3729.2004.00002.x
- Smithson J. (2000). Using and analysing focus groups: Limitations and possibilities. *International Journal of Social Research Methodology*. 3(2), 103-119. doi: 10.1080/136455700405172
- Spee, I., & Reitsma, M. (2010). *Puberaal, lastig of radicaliserend? Grensoverschrijdend gedrag van jongeren in het onderwijs*. Den Bosch: KPC Groep. Geraadpleegd van: <https://www.schoolveiligheid.nl/wp-content/uploads/2015/04/Puberaal-lastig-of-radicaliserend.pdf>
- Speetjes, P., Linden, D., van der & Goossens, F. (2007). *Kennis over opvoeden. De vragen van ouders, het aanbod van de overheid en de mogelijkheden van de markt*. Utrecht: Trimbo-Instituut. Geraadpleegd van: <https://assets.trimbos.nl/docs/1d8c2cbd-31f54005-a486-a95eb916b3ff.pdf>
- Stals, K., Yperen, T., van, Reith, W., & Stams, G. J. (2008). *Effectieve en duurzame implementatie in de jeugdzorg. Een literatuurrapportage over belemmerend en bevorderende factoren op implementatie van interventies in de jeugdzorg*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Geraadpleegd van: http://www.nji.nl/nl/DownloadNji/PublicatieNji/Effectieve_en_duurzame_implementatie_in_de_jeugdzorg.pdf
- Stichting Attanmia (2016). *Eindrapportage Weerbaar Opvoeden. Een preventieve aanpak voor het tegengaan van radicalisering*. Rotterdam.
- Stichting Attanmia. (2016). *Weerbaar opvoeden tegen radicalisering: een preventieve aanpak van radicalisering onder islamitische jongeren*. Rotterdam.
- Veldhuis, T., & Staun, J. (2009). *Islamist Radicalisation: A root cause model*. Den Haag: Netherlands Institute of International Relations Clingendael. Geraadpleegd van: https://www.diis.dk/files/media/publications/import/islamist_radicalisation.veldhuis_and_staun.pdf
- Vries, H., de (1993). Determinanten van gedrag. In Damoiseaux, V., Molen H.T., van der & Kok G. J. (Red.), *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering* (pp.109-132).

Assen: Van Gorcum.

- Webb, C., & Kevern, J. (2001). Focus groups as a research method: A critique of some aspects of their use in nursing research. *Journal of Advanced Nursing*, 33, 798-805. doi: 10.1046/j.1365-2648.2001.01720.x
- Wiktorowicz, Q. (2004). *Joining the cause: Al-Muhajiroun and radical Islam*. Geraadpleegd van: <http://insct.syr.edu/wp-content/uploads/2013/03/Wiktorowicz.Joining-the-Cause.pdf>
- Yperen, T. A., van (2003). *Gaandeweg: werken aan de effectiviteit van de jeugdzorg*. Utrecht: NIZW. Geraadpleegd van: [http://www.nji.nl/nl/Download/NJi/Publicatie/NJi/\(302071\)-gaandeweg.pdf](http://www.nji.nl/nl/Download/NJi/Publicatie/NJi/(302071)-gaandeweg.pdf)
- Yperen, T. A., van (2003). *Resultaten in de jeugdzorg: begrippen, maatstaven en methoden*. Utrecht: NIZW. Geraadpleegd van: <http://www.nji.nl/nl/Download/NJi/Publicatie-NJi/yperenresultatenjeugdzorg.pdf>